

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

2 СОН, 4 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 2, ВЫПУСК 4

LAWYER HERALD

VOLUME 2, ISSUE 4

TOSHKENT-2024

Мундарижа

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

1. ЮЛДАШЕВ Жаҳонгир

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОРПОРАТИВНОГО
УПРАВЛЕНИЯ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ 8

2. КАНЪЯЗОВ Есемурат Султамуратович

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ 14

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

3. САИДОВ Мақсудбек Норбоевич

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИГИДА СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИНГ ЮҚОРИ
ИНСТАНЦИЯ СУДЛАРИДА ҚАЙТА КЎРИЛИШИ (ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ
ҚОНУНЧИЛИК МИСОЛИДА) 19

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

4. РУЗИНАЗАРОВ Шухрат Нуралиевич

РАҚАМЛИ СУД ИШ ЮРИТУВИ ЖАРАЁНИГА ЎТИШНИНГ
ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ 28

5. OBLOKULOV Munis Musinovich

MANSABDOR SHAXSLARINING QARORLARI, HARAKATLARI (HARAKATSIZLIGI)
YUZASIDAN KELIB CHIQUADIGAN NIZOLARNI MA'MURIY SUDLARDA KO'RIB CHIQUISHNING
ISHLARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI 40

6. JUMAYEV Shohjahon Begimqul o'g'li

QONUNLAR IJROSI USTIDAN PROKUROR TEKSHIRUVI MAQSADI, PREDMETI, VOSITALARI
HAMDA AHAMIYATI 48

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

7. ESHNAZAROV Murodqosim Hamzayevich

JINOYAT PROTSESSIDA EKSPERT XULOSASIDAN FOYDALANISH: ANGLO-SAKSON HUQUQ
OILASI DAVLATLARI MISOLIDA 54

8. БУРАНОВА Разия

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ
В ПРОГНОЗИРОВАНИИ ПРЕСТУПНОСТИ 63

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

9. ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТЕРГОВ ҲАРАКАТИ ОБЪЕКТЛАРИ ВА ТУРЛАРИ	70
--	----

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. АЪЗАМХУЖАЕВ Умидхон МЕСТО ИНСТИТУТА МЕЖДУНАРОДНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА	78
11. SULAYMANOV Odiljon HUMAN RIGHTS IN THE DIGITAL AGE: CHALLENGES, THREATS AND PROSPECTS	87
12. ИСОҚОВ Луқмонжон Холбоевич МИГРАЦИЯ ВА НОГИРОНЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ НИСБАТИ.....	92
13. РАҲМОНОВА Сабрина РЕАЛИИ XXI ВЕКА: ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРАВА ЖЕНЩИН В МИРЕ.....	102

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

14. ФАЙЗИЕВ Хайриддин Сирожиддинович ЎЗБЕКИСТОНДА ЮРИДИК ХИЗМАТ ИНСТИТУТИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ	107
--	-----

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

15. ШАКУРОВ Рафик Равильевич КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШДА СИНГАПУР ТАЖРИБАСИ	115
---	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза
қилиш академияси мустақил изланувчиси (PhD)
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

КЎЗДАН КЕЧИРИШ ТЕРГОВ ҲАРАКАТИ ОБЪЕКТЛАРИ ВА ТУРЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ИМОМНАЗАРОВ А.Х.
Кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари // Юрист ахборотномаси –
Вестник юриста – Lawyer herald. № 1 (2024) Б. 70-77.

 2 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2024-2-9>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари, кўздан кечириш турларининг ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари каби масалалар муҳокама қилинган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят-процессуал қонунчилигида белгиланган кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турли объектлари билан боғлиқ нормалар, мазкур нормаларнинг назарий қарашлар билан ўзаро нисбати қиёсий жиҳатдан ўрганилган. Мақолада ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарсалар ва ҳужжатларни кўздан кечириш каби тергов ҳаракатларини ўтказишнинг амалий ва назарий масалалари кўриб чиқилган. Шунингдек, амалга оширилган тадқиқот натижаларига кўра илмий-назарий хулосалар чиқарилиб, миллий қонунчилигимизни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар, хусусан амалдаги қонунчиликда белгиланган кўздан кечириш объектлари рўйхати ҳозирги давр талабларига жавоб бермаслиги ҳамда тугал эмаслигини инобатга олган ҳолда рақамли маълумотларни ҳамда транспорт воситалларини ҳам кўздан кечириш объектлари қаторига киритиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кўздан кечириш, тергов ҳаракати, транспорт воситалларини кўздан кечириш, рақамли маълумотларни кўздан кечириш, ҳодиса содир бўлган жой, далил.

ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович

Независимый исследователь (PhD)
Правоохранительной академии Республики Узбекистан
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

ОБЪЕКТЫ И ВИДЫ СЛЕДСТВЕННОГО ОСМОТРА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как объекты и виды следственного осмотра, сходства и различия между видами следственного осмотра, их особенности. В частности, сравнительно изучены нормы, касающиеся различных объектов следственного осмотра и следственных действий, определенных в действующем уголовно-процессуальном законодательстве Республики Узбекистан, связь между этими нормами и теоретическими воззрениями. В статье рассматриваются практические и теоретические аспекты следственных действий, такие как осмотр места происшествия, трупов, животных, окружающей среды, зданий, предметов и документов. Также по результатам исследования сделаны научно-теоретические выводы и предложения, направленные на совершенствование нашего национального законодательства, в частности, учитывая, что перечень объектов осмотра, указанный в действующем законодательстве, не соответствует требованиям современной эпохи и является неполным, включая цифровые данные и транспортные средства как объекты осмотра.

Ключевые слова: осмотр, следственное действие, осмотр транспортного средства, осмотр цифровых данных, место преступления, доказательства.

IMOMNAZAROV Alisher

Researcher (PhD) of the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan
E-mail: i.alisher1982@mail.ru

OBJECTS AND TYPES OF INVESTIGATIVE EXAMINATION

ANNOTATION

This article discusses issues such as objects and types of investigative examination, similarities and differences between types of investigative examination, and their features. In particular, the norms relating to various objects of investigative examination and investigative actions defined in the current criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan, the connection between these norms and theoretical views have been comparatively studied. The article discusses practical and theoretical aspects of investigative actions, such as examination of the crime scene, corpses, animals, environment, buildings, objects and documents. Also, based on the results of the study, scientific and theoretical conclusions and proposals were made aimed at improving our national legislation, in particular, taking into account that the list of examination objects specified in the current legislation does not meet the requirements of the modern days and is incomplete, as digital data and vehicles are not considered as objects of examination according to the current laws.

Keywords: investigative examination, investigative action, criminal examination of vehicles, criminal examination of digital data, crime scene, evidence.

Тергов ҳаракатларининг алоҳида тури сифатида кўздан кечиришни самарали ташкил этиш ва уни ўтказишнинг муҳим шарти кўздан кечириш объектларини тўғри аниқлаш ҳамда процессуал ҳаракатларни қонунда белгиланган тартибда амалга ошириш ҳисобланади. Чунки кўздан кечириш тергов ҳаракатида жиноят иши бўйича энг дастлабки ва ишни очишга хизмат қиладиган маълумотлар аниқланади ҳамда ушбу маълумотлар иши бўйича қонуний қарор қабул қилишга ёрдам беради.

М.Р.Чўтбаев ҳам мазкур масалага тўхталиб, тергов ҳаракати сифатида кўздан кечиришни далил тушунчасига боғлаб, иш бўйича ижтимоий хавфли қилмишнинг юз берган ёки бермаганлигини, мазкур қилмишни содир этган шахснинг айби мавжуд ёки мавжуд эмаслиги, ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни

аниқлаш учун моддий объектларнинг ўзига хос хусусиятларини кузатиш орқали маълумотлар тўплашга йўналтирилган ҳаракат ҳисобланиши ҳамда кўздан кечириш объектларини тўғри аниқлаш лозимлигини қайд этган [1, Б. 226].

Мазкур фикр билан келишган ҳолда айтиш мумкинки, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг алоҳида тури сифатида ўтказиш асослари ҳамда ўзининг алоҳида объектларига эга. Хусусан, Кўздан кечириш тергов ҳаракати ва уни амалга оширишнинг процессуал тартиби ва шартлари, кўздан кечириш асослари ва объектлари (турлари) уни ўтказишга оид процессуал ҳаракатлар Жиноят-процессуал кодексининг 16-бобида белгилаб қўйилган.

Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасида кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказиш учун асослар ҳамда кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари белгилаб қўйилган. Бунда, жиноят изларини ва ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ҳамда ишни ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаш зарурияти юзага келган тақдирда, кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказилади. Демак, юқорида назарда тутилган ҳолатлар юзага келган тақдирда кўздан кечириш тергов ҳаракати ўтказилади.

Айрим муаллифлар ҳам жиноят изларини, ашёвий далилларни қидириб топишни, ҳодиса содир бўлган вазиятни аниқлаштиришни ҳамда иш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларга аниқлик киритишни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг асоси сифатида қайд этишган [1, Б. 226]. Бошқа бир гуруҳ муаллифлар эса, кўздан кечиришда жиноят изларини, ашёвий далилларни топишни, ҳодиса содир бўлган вазиятни аниқлаштиришни ушбу тергов ҳаракатининг мақсадида сифатида таъкидлашади [2, Б. 161].

Мазкур фикрларни таҳлил қиладиган бўлсак, буердаиккинчи тоифа муаллифларининг фикрлари билан келишиб бўлмайди. Чунки ҳар қандай тергов ҳаракатида бўлган сингари кўздан кечириш тергов ҳаракатини ўтказишдан мақсад иш бўйича далилларни тўплаш ҳисобланади. Далилларни тўплаш учун эса маълум бир асослар юзага келиши талаб этилади.

Е.С.Лапин ҳам иш бўйича изларни топиш, жиноят содир этилган ҳолатни аниқлаштириш, бошқа ишга алоқадор вазиятларни аниқлашни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг мақсади сифатида қайд этган [3, Б. 214].

Кўздан кечириш ўтказиш учун эса жиноят изларини ва ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ҳамда ишни ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни (ҳодиса тафсилотлари ва унинг оқибатларини) аниқлаш асос ҳисобланади. Бунда, жиноят изларини ва ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ҳамда ишни ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаштириш орқали далилларни тўплаш кўздан кечириш тергов ҳаракатининг мақсадини ташкил этади.

Кўздан кечириш тергов ҳаракатини қайси асосга кўра ўтказиш ушбу тергов ҳаракатининг объектларига ҳамда турларига боғлиқ ҳисобланади.

Юридик адабиётларда ҳуқуқшунос олимлар кўздан кечириш объектлари ва турлари бўйича бир қатор ўз фикр ва мулоҳазаларини билдирганлар. Кўздан кечириш тергов ҳаракати объектларига аниқланиши ва текширилиши лозим бўлган предметлар ёки тирик жисмлар киради.

Кўздан кечириш объектлари (турлари) бўйича бир қатор муаллифлар қуйидагиларни ажратиб кўрсатишади: изларни текшириш [4, Б. 389]; ҳайвонлар ва уларнинг жасадларини текшириш; транспорт воситаларини текшириш; машиналар ва механизмлар, сув ва ҳаво муҳити, ҳашаротлар, ўсимликлар, асори-атиқалар; энергия иншоотлари [5, Б. 129]; “тирик одамларни текшириш [6, Б. 290-291].

Кўздан кечириш турларига объектларни кўздан кечиришни ҳам киритиш мумкин. Жиноятга алоқадор нарса ва ҳужжатларни улар топилган жойда ёки кўп вақт, техник воситалар талаб қилса бошқа жойда кўздан кечирилади [7, Б. 144].

Мазкур муаллифларнинг фикрларини таҳлил қиладиган бўлсак, кўздан кечириш тергов ҳаракатларининг объектлари тўлиқроқ кўрсатиб берилгани диққатга

сазovor. Бироқ, ушбу берилган фикрларда кўздан кечиришнинг кенг тарқалган тури ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани кўздан кечириш ҳолатлари объект сифатида кўрсатилмаган. Шунингдек, биз моддий дунё объектларининг (кўздан кечириш турларини) криминалистик мақсадлар учун ҳаддан ташқари бўлакларга бўлинишига қаршимиз. Изларни текшириш (моддий излар) объектлар, ҳужжатлар, ер участкалари ёки биноларни текширишдан алоҳида тур ҳисобланмайди.

Миллий олимларимиз ҳам кўздан кечириш объектлари ҳақида тўхталиб, турли хил фикрларни илгари суришган. Д.Миразов ҳам кўздан кечириш объектларига тўхталиб, ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарса ва ҳужжатлар кўздан кечириш объектларига киритиб, бунда муаллиф мазкур кўздан кечириш объектларини кўриқдан ўтказиш, яъни кўриш, қўл билан ушлаш, ҳидлаш, кузатиш орқали билиш ва қайд этиш мумкин деган фикрларни илгари суради [8, Б. 183].

Шунга ўхшаш фикрларни Ш.Файзиев ҳам илгари сурган бўлиб, у кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектларига ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атрофни, биноларни, нарса ва ҳужжатларни киритишни таклиф этади [2, Б. 161].

Мазкур муаллифларнинг берган фикрларида кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектлари тўлиқ кўрсатилган деб бўлмайди. Хусусан, тирик одам, почта-телеграф жўнатмалари, транспорт воситалари кўздан кечириш объектлари сифатида кўрсатилмаган. Чунки тергов амалиётида кўздан кечириш тергов ҳаракатининг алоҳида қисмлари сифатида тирик одам, почта-телеграф жўнатмалари ҳамда транспорт воситалари ва уларнинг қисмлари ҳам кўздан кечирилмоқда.

Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектлари бўйича нисбатан тугал фикрларни М.Р.Чўтбаев илгари сурган. Хусусан, муаллиф кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектлари сифатида ҳодиса содир бўлган жойни, мурдани, ҳайвонларни, теварак-атроф ва бинони, нарсалар ва ҳужжатларни, тирик одамни, почта-телеграф жўнатмаларини қайд этган [1, Б. 226].

Шуни қайд этиш керакки, тирик одам кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объекти сифатида кўздан кечирилганда алоҳида мустақил тергов ҳаракатлари ҳисобланган гувоҳлантириш ҳамда экспертиза тергов ҳаракатига қўйилган қоидалар қўлланилади. Почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечириш эса тинтув ва олиб қўйиш тергов ҳаракатлари таркибига киритилган почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш жараёнида белгиланган талаблар асосида амалга оширилиши белгиланган.

Шунингдек, миллий олимларимизнинг кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари бўйича фикрларидаги умумий ўхшашлик ушбу объектларни белгилашда жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган объектлардан келиб чиқишида намоён бўлади. Д.Миразов, Ш.Файзиев ва М.Чўтбаевлар таклиф этган кўздан кечириш объектлари Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасида ўз ифодасини топган.

Шунингдек, мазкур муаллифлар томонидан илгари сурилган кўздан кечириш объектларида транспорт воситалари ҳамда рақамли маълумотлар кўздан кечириш объектлари сифатида назарда тутилмаган.

Жиноят содир этилганда транспорт ҳам жиноят ҳақида маълумот бериши мумкин бўлган предметлардан бири ҳисобланади. Чунки унинг маълум бир нарсага (бошқа автотранспорт воситасига, уйларга, тўсиқларга) урилиши натижасида ўзидан излар қолдириши мумкин. Бундай ҳолатларда фотосуратга олиш, режа чизиш, схема ва албатта баённома учун керак бўлади [9, Б. 336].

Автотранспорт воситаларини кўздан кечириш маълум бир кетма-кетликда амалга оширилади. Дастлаб транспорт воситаларига тегишли бўлган маълумотлар текширилади.

Хусусан, автотранспорт воситасининг маркаси, тури, ранги, унга тегишли бўлган ўзига хос белгилар, рақами, жиноятга алоқадор бўлган изларнинг, яъни инсонга тегишли бўлган қон, соч, кийим бўлаклари, жабрланувчига тегишли бўлган буюмлар, тана қисмлари ёки уларга тегишли моддалар, микро зарралар мавжудлиги текширилади. Транспорт воситаси кўздан кечириляётганда унинг олд қисмидан бошлаб пастдан

тепага қараб кўздан кечирилади.

Транспорт воситасининг бампери, фараси, ён чироқлар, йўналиш кўрсаткичлари, олд ойна, радиатор панжараси, машина капоти, олд машина қанотлари зарба, қон, соч аломатларини аниқлаш мақсадида кўздан кечирилади. Шундан сўнг автоуловнинг пастки қисми кўздан кечирилади. Унда транспорт воситасининг юриш қисми (ходовой часть) кўздан кечирилади. Кўл изларини эса бошқарув рули устида, асбоблар панелидан олиш мумкин. “Ҳид изларини эса ўриндиқдан топиш мумкин бўлади [10, Б. 76].

Юқоридагиларни инобатга олиб, фикримизча, транспорт воситасини кўздан кечириш – транспорт воситасида жиноятга алоқадор изларнинг, ашёвий далилларнинг мавжудлиги, транспорт воситасининг тури, тегишлилигини аниқлаш, етказилган шикаст даражасини аниқлашга қаратилган кўздан кечиришнинг бир туридир.

Бугунги кунда йўл-транспорт ҳодисаларининг кўплаб содир этилиши ёки транспорт воситаларининг жиноят қуроли ёхуд жиноят содир этишга ёрдам берувчи восита сифатида жиноят содир этишда фойдаланилиши ортиб бормоқда. Бундай ҳолатларда транспорт воситасини кўздан кечириш тергов ҳаракатини амалга оширилади.

Мисол учун, Олий суд томонидан тақдим этилган статистик маълумотларга кўра судлар томонидан 2023 йилда 3 325 та йўл ҳаракат хавфсизлиги қоидаларини бузиш (Жиноят кодексининг 266-моддаси) жиноятлари кўриб чиқилган [11].

Юқоридаги маълумотларга асосланган ҳолда фикримизча, Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасига кўздан кечириш объекти сифатида **транспорт воситасини** ҳам киритиш таклиф этилади.

Шунингдек, ахборот технологияларининг шиддат билан ривожланиши рақамли маълумотлар, уларни олиш усуллари ва улардан жиноят ишида фойдаланишни заруриятга айлантирмоқда. Бироқ амалдаги қонунчилигимизда рақамли (электрон) маълумотлар, уларни олиш усуллари ва кўздан кечириш тартиби назарда тутилмаган.

Жиноят ишларини тергов қилишда терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органлари турли электрон ёки бошқа ахборотларга дуч келишмоқда ҳамда ушбу маълумотлар ишни ҳал этиш учун муҳим аҳамиятга эга эга бўлмоқда.

Хусусан, рақамли маълумотлар матнли, графика ахборотлар, фото-, аудио-, видеоёзувлар, ахборот тизимлари, веб-сайтлар ва ижтимоий тармоқлардаги маълумотлар, уларнинг метамаълумотлари электрон шаклларда учрамоқда. Ушбу маълумотлар эса рақамли далиллар ҳисобланади.

Шон Гудисон, Роберт Девис ва Жаксон Брайн каби муаллифлар рақамли далилларга шахслар ёки ҳодисаларнинг вақт ва муҳитдаги сабабий боғланишларини аниқлашга қаратилган ахборотларни киритиб, уларни кенг доирадаги хусусиятларга эга бўлишини, уларни олиш ўзига хос таъсирчан, мобил ва моддий далилларга нисбатан махсус тайёргарлик ва воситаларни талаб қилишини қайд этишган [12, Б. 45].

И.Астанов ҳамда Б.Хамидов каби муаллифлар ушбу фикрлар билан тўлиқ келишиб бўлмаслиги, ушбу таъриф умумий хусусиятга эга бўлиб, уни анъанавий далил турларига нисбатан ҳам қўллаш мумкинлигини, унда рақамли далилларга хос бўлган хусусиятлари етарлича акс этмаганлиги таъкидлаб ўтишган [13].

Бугунги кунда жиноят-процессуал қонунчиликда рақамли (электрон) маълумотлар кўздан кечириш объекти сифатида белгиланмаганлиги ҳамда уларни кўздан кечиришнинг аниқ процессуал тартиби мавжуд эмаслиги сабабли, тергов амалиётида жиноят иши доирасида улардан фойдаланишда муаммолар юзага келмоқда.

Мазкур салбий ҳолатларни олдини олиш мақсадида Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасига кўздан кечиришнинг алоҳида объекти сифатида **“рақамли маълумотларни”** ҳам киритиш таклиф этилади.

Демак, юқоридаги олимларнинг илмий-назарий қарашлари, тергов амалиёти натижаларидан келиб чиқиб, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ҳодиса содир бўлган жой;
- мурда ва унинг қисмлари;

- ҳайвон, унинг жасади ёки улардан қолган излар;
- теваарак-атроф ёки бинолар;
- нарса ва ҳужжатлар;
- транспорт воситалари;
- рақамли маълумотлар.

Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари ҳақида тўхталадиган бўлсак, юридик адабиётларда кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турларини таснифлаш бўйича ягона фикр мавжуд эмас. Кўздан кечириш тергов ҳаракатини турларга бўлиш тергов ҳаракати объектидан келиб чиқади.

Миллий олимларимиздан Д.М.Миразов ҳам кўздан кечириладиган объектларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг тартиби фарқлигини ҳамда шу асосга кўра турларга ажратилишини қайд этиб, кўздан кечиришнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатган:

- ҳодиса содир бўлган жой
- мурда;
- теваарак-атроф ва бинолар;
- ҳайвонлар;
- нарса ва ҳужжатлар [8, Б. 183].

Д.М.Миразовнинг кўздан кечириш тергов ҳаракатини унинг объектларидан келиб чиқиб турларга бўлганлик ҳолати билан тўлиқ келишиш мумкин. Чунки кўздан кечириладиган объект ва унинг хусусиятидан келиб чиқиб, кўздан кечиришда алоҳида қоидалар белгиланади ҳамда ушбу қоидалар мазкур тергов ҳаракатини алоҳида турларга ажратишга хизмат қилади.

Шунингдек, Д.М.Миразов томонидан берилган кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари бўйича фикрининг яна бир ўзига хос жиҳати унинг жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган кўздан кечириш турларига мослиги билан характерланади. Яъни у томонидан берилган кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари Жиноят-процессуал кодексининг 16-бобида ҳам белгилаб қўйилган.

Хусусан, Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасида назарда тутилган кўздан кечириш объектларидан келиб чиқиб, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг қуйидаги турлари мавжуд:

- 1) ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш (ЖПКнинг 137-моддаси);
- 2) мурдани кўздан кечириш (ЖПКнинг 138-моддаси);
- 3) теваарак-атроф ва бинони кўздан кечириш (ЖПКнинг 139-моддаси);
- 4) нарса ва ҳужжатларни кўздан кечириш (ЖПКнинг 140-моддаси).

Бундан ташқари, Жиноят-процессуал кодекси 135-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган қоидалардан келиб чиқиб, тирик одамни ҳамда почта-телеграф жўнатмаларини кўздан кечиришни ҳам кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари сифатида эътироф этиш мумкин.

Д.Б.Базарова ва И.Р.Астановлар ҳам объектига кўра кўздан кечиришни турларга ажратиш Жиноят-процессуал кодексининг 16-бобида белгиланган қоидалардан келиб чиқишини қайд этиб, унинг турлари сифатида қуйидагиларни ажратиш кўрсатишган:

- тирик шахсларни гувоҳлантириш;
- ҳайвонлар ва уларнинг жасадларини кўздан кечириш;
- шахсларнинг сўзлашувларни назоратга олиш ҳамда ёзиб олинган аудиоёзув кассеталарини кўздан кечириш;
- хатлаб қўйилган почта-телеграф хабарларини кўздан кечириш;
- нарса ва ҳужжатларни кўздан кечириш;
- теваарак-атроф ва биноларни кўздан кечириш;
- мурдани кўздан кечириш;
- ҳодиса содир этилган жойни кўздан кечириш [14, Б. 133].

Фикримизча ҳам, кўздан кечириш тергов ҳаракатини турларга бўлишда Жиноят-процессуал кодексининг 16-бобида белгиланган кўздан кечириш объектларига таяниш

ўринли ҳисобланади. Шунга кўра, Д.Б.Базарова ҳамда И.Р.Астановларнинг кўздан кечириш тергов ҳаракатини объектига кўра турларга бўлишга оид фикрлари билан тўлиқ келишиш мумкин.

Шу билан бирга, мазкур муаллифларнинг кўздан кечириш тергов ҳаракатларининг турлари бўйича таснифи ҳам кенгроқ бўлиб, кўздан кечиришни тўлиқ қамраб олишга қаратилган.

Кўриб турганимиздек, мазкур моддаларда ҳам кўздан кечиришнинг кенг тарқалиб бораётган турлари, яъни рақамли маълумотларни кўздан кечириш ҳамда транспорт воситаларини кўздан кечириш назарда тутилмаган.

Юқоридаги таҳлил натижаларидан келиб чиқиб, кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектларини аниқ белгилаш мақсадида **Жиноят-процессуал кодекси 135-моддасининг биринчи қисмига** кўздан кечириш тергов ҳаракатининг алоҳида объектлари сифатида **транспорт воситалари ва рақамли маълумотларни** киртиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида келтириб ўтилган таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда, жиноят процессида кўздан кечириш тергов ҳаракати объектлари ва турлари бўйича қуйидаги хулосаларни илгари суришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Кўздан кечириш ўтказиш учун жиноят изларини ва ашёвий далилларни топиш, ҳодиса содир бўлган вазиятни ҳамда ишни ҳал этиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни (ҳодиса тафсилотлари ва унинг оқибатларини) аниқлаш асос ҳисобланади.

2. Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг объектларини аниқ белгилаш мақсадида Жиноят-процессуал кодексининг 135-моддасига кўздан кечириш тергов ҳаракатининг алоҳида объекти сифатида **“рақамли маълумотлар”** ҳамда **“транспорт воситалари”**ни киритиш мақсадга мувофиқ.

3. Кўздан кечириш тергов ҳаракатининг турлари бўйича қуйидаги муаллифлик таърифлари ишлаб чиқилди.

Дастлабки кўздан кечириш – кўздан кечириладиган объектни ваколатли мансабдор шахслар томонидан жиноят-процессуал қонунчиликда белгиланган қоидаларига риоя этган дастлабки тарзда текшириш тушунилади. Мазкур таъриф кўздан кечиришнинг ҳажмига кўра тури ҳисобланган асосий кўздан кечиришга нисбатан ҳам қўлланилади

Кўшимча кўздан кечириш – дастлабки кўздан кечиришда объектнинг тафсилотлари тўлиқ ўрганилмаган, кўздан кечириш жараёнида бўшлиқлар, ҳаракатлар тўлиқ амалга оширилмаганда ўтказиладиган кўздан кечиришнинг процессуал тури ҳисобланади. Дастлабки ўтказилган кўздан кечиришда кўздан кечириш объекти тўлиқ ўрганилмаган тақдирда, ушбу объект кўшимча равишда кўздан кечирилади.

Қайта кўздан кечириш – объектни самарали кўздан кечириш учун бирламчи кўздан кечириш ноқулай шароитларда ўтказилганда, янги маълумотлар олишга эҳтиёж сезилганда, сифатсиз амалга оширилганда ўтказиладиган кўздан кечириш туридир.

4. Кўздан кечириш тартибининг умумий қоидалари сифатида Жиноят-процессуал кодексининг 136-моддасига кўшимча ва қайта кўздан кечириш ўтказиш асосларини киритиш мақсадга мувофиқ.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. // Mualliflar jamoasi. // yu.f.d., dots. G.Z.To'laganova va yu.f.n., dots. S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida –Toshkent: TDYU nashriyoti, 2017. – 226-bet.

2. Jinoyat-protsessual huquqi [Matn]: darslik. - Toshkent: Complex Print, 2020. – 161-bet.

3. Лапин Е.С. Ошибки в понятиях и проведении следственных действий: монография/ Е.С.Лапин. Москва: ИНФРА-М, 2020.156 с. (214 с.).

4. Криминалистика: Учебник. 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. А.А. Закатова, Б.П. Смагоринского. М., 2003. С. 129.

5. Криминалистика / Под ред. А.А. Закатова, Б.П. Смагоринского. С. 129.

6. Криминалистика / Под ред. А. В. Дулова. Минск, 1998. С. 290-291.

7. Зеленский В. Д. Криминалистика: учебник / В. Д. Зеленский, Г. М. Мереутков. - СПб.: Юридический центр-Пресс, 2015. - с. 144.

8. Jinoyat-protsessual huquq: Darslik / Yuridik fanlar doktori, professor M. A. Rajabova tahriri ostida (To'ldirilgan va qayta ishlangan uchinchi nashri). – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 183-bet.

9. Дворкин А.И. Осмотр места происшествия: Практическое пособие – М.: Юристъ. – 2001 г. 336 с.

10. Волков А.С., Коссович А.А. Осмотр места происшествия при расследовании дорожно-транспортных преступлений: Методические рекомендации. - Саратов: СЮИ МВД России, 2010. - 76 с.

11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди статистик маълумотлар портали: <https://stat.sud.uz/>

12. Sean E. Goodison, Robert C. Davis, and Brian A. Jackson. Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System - Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. 2015. P. 45.

13. Астанов И.Р., Хамидов Б. Обще-теоретические вопросы связанные с электронными или цифровыми доказательствами: проблема и решение. Выпуск 2 7/S (2021): Спецвыпуск междисциплинарного электронного научного журнала «Общество и инновации». inScience.uz.

14. Базарова Д.Б. ва Астанов И.Р. Криминалистика ва экспертиза. Дарслик. – Тошкент: ТДЮУ, 2019. – 133-бет.